

Amerika és a világ

Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok – Amerika a XIX–XXI. században. Szerkesztette: Horváth Emőke és Lehoczki Bernadett. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2019, 368 o.

Amerika óriási, távoli és ezerarcú. E kontinensről nem lehet „egyben” beszélni. Vagy mégis?

A közelmúltban napvilágot látott tanulmánykötet megszületésének apropóját a Miskolci Egyetem Amerikanisztika Kutatócsoportjának és a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének 2017-ben rendezett közös, multidiszciplináris konferenciája szolgáltatta, ahol mind az Egyesült Államok, mind a latin-amerikai régió különböző tudományterületekről érkező kutatói cserélték ki ugyancsak szerteágazó tematikájú kutatási eredményeiket. E „mozaikból” rendhagyó kötet született, amely nélkülözi a tematikai középpontot, de – és éppen ezért – annál izgalmasabb olvasmány az új íránt fogékony érdeklődő számára. Hiszen mikor venne kezébe egy közgazdász például a környezeti és emberi jogok összefüggéséről, a pénzérmék „emlékezetéről” vagy a diplomata írók kubai tapasztalatairól szóló tanulmányt, ráadásul mindezeket egymás után, ha nem egyetlen kötetben sorakoznának, mindössze az azonos földrajzi megközelítés miatt. Számomra, mint a szakmai beszűküléssel fenyegetett közgazdász számára, éppen ez a váratlan területekre való kitekintés „kényszere” jelenti a kötet legnagyobb érdemét, amellyel – mint a szerkesztők írják a bevezetőben – minden bizonynyal közelebb lehet kerülni „az amerikai kontinens karakterének, sajátosságainak és belső konfliktusainak megértéséhez” (8. o.).

A 368 oldalas könyvben 23 tanulmány sorakozik, öt nagy fejezetbe csoportosítva. A bontás talán nem a leglogikusabb, bár a sokrétű tematika miatt ez érthető is. A „Bevezetés” című – valójában első – fejezetben olvashatunk az 1867 és 1991 közötti orosz–amerikai kapcsolatok történetéről (*Frank Tibor*), az ibero-amerikai országok versailles-i szerződéssel kapcsolatos 1919–1933-as szerepéről (*Fischer Ferenc*) és a 20. századi latin-amerikai modernizációs modellekről (*Szilágyi István*).

A kötet ezt követő két fejezete (I. és II. fejezet) a 19. és a 20. század diplomáciai kapcsolataival foglalkozik. Az előbbi bemutatja Thomas Jefferson, az Egyesült Államok harmadik elnöke ellentmondásokkal teli politikáját (*Lévai Csaba*), az Egyesült Államok területi kiterjedésének (Texas és Oregon csatlakozásnak) körülményeit (*Kökény Andrea*), a latin-amerikai unió (*Semsey Viktória*) és Haiti állam (*J. Nagy László*) korai

történetét, és ízelítőt ad az első („Régi”) brazil köztársaság külpolitikájából (*Szilágyi Ágnes Judit*). A II. fejezet a 20. századi magyar viszonylatokra koncentrál. Bepillantást enged a második világháborút követő első néhány év magyar kultúrdiplomáciájának amerikai vonatkozásaiba (*N. Szabó József*), az Egyesült Államok diplomáciájába a magyar holokauszt idején (*Sz. Halász Dorottya*), az 1960-as évek kubai magyar titkosszolgálati tevékenységébe (*Horváth Emőke*), valamint Magyarország és Mexikó kapcsolataiba (*Szente-Varga Mónika*). Az 1970-es évek elejének kubai valóságához kapcsolódóan ebben a fejezetben kapott helyet a rangos irodalmi díjjal kitüntetett író-diplomata, Jorge Edwards esete (*Csikós Zsuzsanna*).

A III. fejezet már napjainkról szól, a 21. századi Amerika belső törésvonalából és globális helyzetéből villant fel képeket. Természetes, hogy a kontinens fejlett északi és perifériás-félperifériás helyzetű déli államai közti interdependencia jellemzése (*Nagy Zoltán–Sebestyén Szép Tekla*) került itt az első helyre, ezt követi az érdekcsoportok szerepének taglalása az amerikai külpolitikában (*Marton Péter*), illetve a Latin-Amerika–Egyesült Államok–Kína hármasszoros kapcsolatrendszer elemzése (*Lehoczki Bernadett*). A kontinens belső problémái közül az Egyesült Államok és Mexikó közötti migrációs folyamatokról olvashatunk Mexikó szemszögéből (*Soltész Béla*), valamint a latin-amerikai terrorizmus néhány jellemzőjéről (*Bács Zoltán*). E fejezetet egy szűkebb régiókat érintő téma, Közép-Európa és az Egyesült Államok kapcsolatainak alakulása (*Ugrósy Márton*) zárja.

A kötet utolsó, a Gazdaság és nemzetközi jog című IV. fejezete az Egyesült Államok és a globális kormányzás viszonyának (*Andor László*), valamint a brazil vállalatok nemzetköziesedését segítő és gátló tényezőknek (*Ricz Judit*) tárgyalása mellett két igazi csemegét tartalmaz. Az egyik tanulmány az érmeket fogja vállatóra geopolitikai kérdésekben (*Békési László*), a másik a latin-amerikai nemzetközi környezetjogi viták és az emberi jogok bonyodalmaiba enged bepillantást (*Raisz Anikó*).

Egy ilyen sok témát felölelő tanulmánykötetet lehetetlenség minden oldalról bemutatni. Csak arra vállalkozhatok, hogy kiragadjak egy-egy érdekesebbnek vagy fontosabbnak, esetleg vitathatónak talált mozzanatot, ami értelemszerűen szubjektíviz-mussal terhes, de kedvcsinálónak éppen ezért talán nagyon is megfelel.

A kötet több írása is érinti az Egyesült Államok globális hegemoniájának csökkenését, szerepének átalakulását, más feltörekvő hatalmakhoz való viszonyát történeti-diplomáciai vagy gazdasági szempontból.

Már rögtön az első írásból megtudjuk, hogy az Egyesült Államok a legnagyobb területű exklávé tagállamát, Alaszkát hektáronként 2 centért szerezte meg Oroszországtól 1867-ben. A kapcsolatok ezt követően hullámlázó erősségűek és előjelűek voltak. A második világháború után megerősödő szembenállást az Egyesült Államok – különösen kezdetben – heves és aktív antikommunizmusa mellett a két fél nemzetközi dominanciaépítési törekvései határozták meg, s ahogy a két szuperhatalom felemelkedése, úgy világhatalmi dominanciájuk hanyatlása is párhuzamosan következett be (*Frank Tibor*). Úgy tűnik azonban, hogy ez az utóbbi megállapítás talán elhamarkodott Oroszország esetében, amely a belső koherenciája, rejtett megújulási képessége és az ázsiai hatalmakkal való együttműködése révén tartogat még meglepetéseket a világ vezető szerepét valóban elveszíteni látszó Egyesült Államok számára. (Gondoljunk csak Vlagyimir

Putyin éppen e sorok írása idején, 2020 január közepén végrehajtott radikális kormányátalakítási és politikaireform-fordulatára.) A Trump elnök vezette Egyesült Államok hegemon pozíciójának megrendülésére – amely együtt jár az Európai Unió hanyatlásával is – az unilateralizmus újjáélesztésével („*Make America Great Again*”) és a vele szemben jelentős kereskedelmi többletet felhalmozó országok (elsősorban Kína és Németország) bírálataival, kereskedelmi szankciókkal, sőt már aláírt vagy tárgyalás alatt álló nemzetközi egyezményekből való visszalépéssel válaszolt (*Andor László*).

Andor ugyanakkor neves amerikai elemzőt idézve emlékeztet rá, hogy a globális szerepnek ez a részben önkéntes feladása „fájni fog” magának az Egyesült Államoknak is, és lassabb világgazdasági növekedéshez, növekvő bizonytalansághoz és konfliktusokhoz vezet (313. o.). És valóban, a világrendszerek átalakulása mindig kaotikus állapotokkal jár – *Wallerstein* [2010] szerint a világkapitalizmus már 1968 óta „bifurkáló káoszban” van –, de eközben csak úgy tűnik, hogy a korábbi hegemonon túl nincs élet. Nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy az újabb hatalom (vagy hatalmak) felemelkedése talán még jobb, igazságosabb globális rendet is hozhat. Andor úgy látja, hogy a hagyományos és újabb globális erőközpontokat is tömörítő G20 segíthet megosztani – s ezzel részben fenn is tartani – az Egyesült Államok és Európa vezető szerepét (313. o.), bár ez az ellentétek éppen utóbbi időkben tapasztalat kiéleződése és gyarapodása miatt (lásd például az Egyesült Államok és Irán konfliktusát) véleményem szerint korántsem biztos.

Amíg az orosz–kínai kapcsolatok az elmúlt években egyre szorosabbá váltak mind gazdasági, mind katonai téren, az Egyesült Államok kereskedelmi háborúba bonyolódott Kínával. A globális *status quo* változásának jele, hogy a fent említett orosz reformlépések bejelentésével éppen egy napon került sor az amerikai részről protekcionista, ugyanakkor Kínát piacnyitásra kényszerítő kereskedelmi egyezmény aláírására Kína és az Egyesült Államok között, amelytől az utóbbi gazdasági pozíciójának javulását reméli az előbbivel szemben. További érdekes véletlen, hogy a szerződésben Kína 2017-hez képest 200 milliárd dollár értékben több áru vásárlását vállalta az Egyesült Államoktól az elkövetkező két évben (*Toh* [2020]), miközben Kína és Oroszország már 2019-ben kinyilvánította, hogy 200 milliárd dollárra kívánja növelni kétoldalú kereskedelmi forgalmát 2024-ig. Természetesen a kínai–orosz kereskedelem értéke még így is jóval el fog maradni az amerikai–kínai forgalométól, hiszen a fent említett amerikai–kínai egyezmény szerint az Egyesült Államokból származó kínai import 2021-ben meg kell haladja a 300 milliárd dollárt, s ez még csak az egyik reláció. A Kínába irányuló tervezett amerikai export-növekmény agrártermékeket, autókat, feldolgozóipari és repüléssel kapcsolatos cikkeket érint (*Collinson* [2020]). A kínai–orosz kapcsolatok a szándékok szerint ennél távolabbra mutatnak: a forgalom növekedése ugyan elsősorban agrártermékekből (különösen szójaból) állna, de terveznek közös projekteket is, amelyek révén erősíteni szeretnék az energetikai, ipari és csúcstechnológiai együttműködést (*Elmer* [2019]).

Az Egyesült Államoknak tehát ugyancsak iparkodnia kell, hogy Kína felemelkedését megakadályozza, ráadásul e törekvése inkább tűnik kontraproduktívnak, ami nagyrészt a Trump-adminisztráció kiszámíthatatlan és (*Ugrósy Márton* kifejezésével) projekt- vagy „siló”-alapú külpolitikájának köszönhető. Ezt azért is fontos kiemelni, mert a korábbi évtizedekben az Egyesült Államok külpolitikájának irányát viszonylag egyszerű volt definiálni és – mint *Marton Péter* néhány latin-amerikai

esettanulmánnyal illusztrálja – benne „világos és autonóm kormányzati megfontolásokat” azonosítani (238. o.).

Ami az újabb kori amerikai külpolitikát illeti, „a hidegháború végével Latin-Amerika és a karibi térség az Egyesült Államok külpolitikájában leértékelődött” (Marton Péter, 213. o.). Részben ennek tudható be, hogy az Egyesült Államokkal szemben Kína pozíciói erősödnek még Latin-Amerikában is: Brazília, Chile, Peru és Argentína esetében Kína már jelentősebb kereskedelmi partner, mint az Egyesült Államok, és Latin-Amerikában felfutóban vannak a kínai tőkeberuházások is (Nagy Zoltán–Sebestyéné Szép Tekla). Napjainkra Latin-Amerika külkereskedelmének 13 százaléka kötődik Kínához (Lehoczki Bernadett). Trump elnöksége óta még inkább az Egyesült Államok geopolitikai látószögének perifériájára kerültek a „déli szomszédok”. Mélypontra jutottak még az amerikai–mexikói bilaterális kapcsolatok is, ellehetetlenítve ezzel a mégoly égető kérdésnek számító migrációs folyamatok közös kezelését is, ami a „*low politics*” (a „magas”, állami szintű politikai együttműködés hiányában a helyi szintű aktorokra támaszkodó politika) felé való elmozdulásra kényszerítette a mexikói felet (Soltész Béla).

Az Egyesült Államok a hidegháború vége óta Oroszországgal is kevésbé törődik, és önkéntesen háttérbe vonult Kelet-Európában, ami nem jelenti azt, hogy teljesen veszni engedné ez utóbbi befolyási övezetet: az amerikai katonai jelenlét még erősödött is Európában, legalábbis a katonai kiadások tekintetében. A 2018-as pénzügyi évben az „európai elrettentési kezdeményezésre” szánt összeg több mint 40 százalékkal nőtt (Ugrósdý, 284. o.). Kétségtelen azonban, hogy az Egyesült Államok figyelmét az amerikai vezető szerepre nézve jóval veszélyesebbnek vélt országokra, elsősorban Kínára összpontosítja, illetve a „siló”-alapú megközelítés jegyében olyan országokra is, mint a regionális *status quó*t megkérdőjelező Irán. Ezenközben pedig éppen legközelebbi hátszországait veszítheti el. Latin-Amerika részben az ezredforduló környékén kibontakozó (ma már lecsengeni látszó) „neopopulista politikai fordulat” (Lehoczki Bernadett) mint „*pull*”-faktor, részben az ugyanakkor induló kínai tőke kiviteli expanzió („*Go Global*”) és aktivizálódó Latin-Amerika-politika mint „*push*”-faktor révén egyre közelebb került Kínához, és a közeledést a 2008-as világválságot követő, államvezérelt kínai válságmenedzsment tovább serkentette.

A gazdasági kényszerek és lehetőségek mellett nem elhanyagolható a kínai–latin-amerikai kapcsolatban a perifériás világgazdasági helyzet és a felemelkedési vágy azonosága. A gyarmati sor lerázása utáni Latin-Amerikával kapcsolatban jegyzi meg Bács Zoltán, hogy az „új dél-amerikai modell” a maga újólag, észak-amerikai mintára kialakított formális parlamentarizmusával és a történelmileg örökölt sajátos társadalmi hierarchiával nem felelt meg a társadalom minden rétegének, kiváltképpen nem „a szinte változatlanul fennmaradt nagybirtokokon élő” parasztságnak és az új „plebejus” értelmiségnek (272. o.). „Míg a parlamentarizmus kedvezményezettjei, az új, nemzeti elit, az Egyesült Államokkal való politikai és gazdasági kapcsolatok révén kívánták hatalmukat erősíteni, a lehetőségektől távol tartott rétegek inkább az északi dominanciától mentes, egyenrangú, a nemzeti erőforrások saját kiaknázása útján” képzeltek el a jövőt (uo.). Ezek az egalitárius eszmék még ma is közelebb állnak Kínához, mint a globális kapitalizmus vezetőinek ideái.

A latin-amerikai társadalmak e belső harcai napjainkban is folynak, 2019-ben a kontinens országainak túlnyomó többségét érintették, s pró és kontra módon kapcsolódnak a globális kapitalizmus régi és új vezető hatalmaihoz. *Lechner* [1977]-et idézi *Szilágyi István* a latin-amerikai állammodell sajátosságaival kapcsolatban: „Az állam nem teljes mértékben független (külső uralom) és nem teljes mértékben nemzeti.” (48. o.) Jól kitapintható ez az egymást követő bal- és jobboldali politikai fordulatok s azok belpolitikai következményei alapján. A latin-amerikai népek számára jó hír, hogy az Egyesült Államok hatalmi súlya csökken (a térségben is), szemben Oroszország és Kína növekvő (de még mindig nem domináns) befolyásával, mivel ezzel nő a térség államainak mozgásteret is. Ez megmutatkozik többek között a regionális és interregionális együttműködés intenzívebbé válásában és a latin-amerikai kontinens multinacionális vállalatainak megjelenésében (*Szilágyi István*, 62. o.).

Ez utóbbi folyamatról részletesebb képet fest a brazil vállalatok példáján *Ricz Judit*, bemutatva a „nemzeti bajnokok” kinevelésére irányuló kormányzati politikát is. Megjegyzendő, hogy e tekintetben sincs új a nap alatt. Egyfelől a piacgazdaság fejlődésének velejárója – részben a technológia fejlődés, részben pedig a méretgazdaságosság és a profitabilitás kényszere miatt –, hogy a vállalatok kinövik a hazai piacot. Másfelől a fejlődés egy adott pontján az állami vagy az állami befolyás alatt álló vállalatok az állami fejlesztési politika „hajtószíjainak” szerepét játsszák, illetve játszották a mai fejlett országokban, így például Franciaországban is (lásd például a Thomson SA esetét, amely az állami támogatásnak köszönhetően 1988-ra a világ negyedik legnagyobb fogyasztási elektronikai cikkek gyártó vállalatává vált – *Chandler* [2005]).

Az Egyesült Államok hegemon pozíciójának kérdőjelei felől megközelített geopolitikai változások mellett a kötetben fellelhető egy másik, az amerikai kontinenst inkább az „alul lévők” perspektívájából elemző vonulat.

Semsey Viktória tanulmányában Latin-Amerika korai integrálódási törekvései tárulnak elénk, kezdve az együvé tartozás (h)ösi zászlóvivőitől, Simón Bolívertől és José de San Martíntól, akik „összehangolt vezetésükön keresztül a függetlenségi háborúban átmenetileg megvalósították a [latin-amerikai] ligát”, hiszen 1810 és 1824 között a régió országai együtt harcoltak a szabadságukért (99. o.). Bár a latin-amerikai unió gondolata már a 19. század vége felé elveszítette realitását, a latin-amerikai népek Bolívar és San Martín által hirdetett közösségének eszméje tovább él, például Bolívia nevében vagy a Venezuelában alapított „Bolívari Köztársaság” alkotmányában vagy a San Martínról elnevezett argentin katonai kitüntetésben stb. Az összefogás kudarcát a közösségséggel és az arra épülő szabadsággal ellentétes érdekekben kell keresnünk.

A kötetben erről tanúskodik Haiti esete (*J. Nagy László*). Haiti az Egyesült Államokhoz hasonlóan már a 19. század elejére kivívta a maga függetlenségét. A két ország sorsa mégis gyökeresen eltérően alakult, ami nem független attól, hogy az Egyesült Államok rabszolgatartó állam volt, Haitin viszont a rabszolgák uralkodtak, s be is fogadtak minden volt rabszolgát, afrikait, indiánt egyaránt, sőt segítettek Bolívar harcait is. A lustaságot szigorúan büntető munkakényszeren, de egyenlőségben és szabadságon alapuló állam azonban „koraszülöttként” szükségszerűen elszigetelt maradt, a gyarmattartók ellenségként tekintettek rá, az Egyesült Államok sokáig nem ismerte el, mert „nem tudták elviselni, hogy a saját maguk szabadságát kivívó

és megvédő fekete bőrű rabszolgák által alapított állam egyenrangú legyen velük”. A haiti forradalom, még ha sikertelennek is bizonyult, „normálisnak» tekinthető. Hiszen a globális *ancien régime* leggyengébb láncszemét szakította át.” Ez nem is csoda, ha figyelembe vesszük, hogy Haitin „koncentráldott és feszült a végletekig a régi rendnek az összes ellentmondása” (113. o.).

De az *ancien régime* uralkodói más esetekben sem voltak sokkal hajlékonyabbak. Az európai monarchiák az 1889-ben kikiáltott brazil független köztársaságot is vonakodtak elismerni – nem úgy, mint Brazília, amely két évtizeddel később az államok közül elsőként ismerte el a portugál köztársaságot (*Szilágyi Ágnes Judit*).

Hogy a gyarmattartók mennyire nem értették gyarmataik lakosait, arra jó példa a *Békési László* úttörő tanulmányában olvasható eset. A 17. század első fele óta – kis megszakítással – mindig francia fennhatóság alatt álló karib-tengeri Martinique szigeten a rabszolgaságot már a francia forradalom idején eltörölték. 1897-ben és 1922-ben mégis olyan pénzerméket bocsátott forgalomba az anyaország, amelyeken a sziget születtének, Napóleon volt feleségének és – ami a lényeg: – a rabszolgaság visszaállítása hívének, Joséphine császárnénak a képe állt. Sőt Joséphine-nek szobrot is emeltek a sziget igazgatási központjában (Fort-de-France-ban). A lakosság érzelmeit mi sem fejezi ki jobban, mint hogy a szobrot lefejezték, s az érmét (véltetően többet is) Joséphine fejénél átütötték (340–342. o.). A gyarmattartók „numizmatikai lenyomata” Latin-Amerika-szerte fellelhető, és segít abban, hogy feltárjuk az anyaország és a gyarmata közti kapcsolat „dinamikáját, amely minden esetben az anyaország következetes impériumépítő geostratégiájának részét képezte” (350. o.).

Latin-Amerika népeinek, különösen az őslakosoknak a kultúrájában kitüntetett szerepe van a természeti kincseknek. Nem meglepő tehát, még ha magunktól nem is jutna eszünkbe, hogy Latin-Amerikában a környezetjogi kérdéseket emberjogi vetületbe is helyezik. Legalábbis erről az egészen új dimenzióról számol be *Raisz Anikó* egy kolumbiai beadvánnyal kapcsolatban, amely az Emberi jogok amerikai egyezménye egyes cikkeinek értelmezését kérte az Amerika-közi Emberi Jogi Bíróságtól a környezeti felteteleket megváltoztató beruházások, illetve a nemzetközi környezeti jogok, egyezmények tükrében. Például abban az esetben, ha bizonyos nagy léptékű infrastrukturális projektek erősen hatnak „a Karib-térség tengeri környezetére és ebből következően az érintett szigetek/partszakaszok lakóinak életére” (354. o.).

A szerkesztők által „mozaiknak” nevezett tanulmánykötet darabjaiból az én kaleidoszkópom ezeket a képeket rakta össze. Újabb forgatással megint mást láthatunk, például a kontinens egyes országainak magyar vonatkozású diplomáciája vagy az amerikai országok együttműködése témakörében.

Latin-Amerikai népeinek múltja és jelene nemcsak a köztük lévő gazdasági-politikai és kulturális különbségekkel terhes, de szinte minden elemében kötődik a régió kívüli hatalmi viszonyokhoz, beleértve az északi nagy szomszéd, az Egyesült Államok globális helyzetét és aktuális külpolitikáját. A kontinens felől az egész világgazdaság és világpolitika megközelíthető, s bár ez napjaink globalizált világában talán más kontinensekről és régiókról is elmondható, a kép értelemszerűen kicsit más lesz, s talán egyik sem olyan, amely ekkora ellentmondásokat és mégis oly jelentős belső kötelékeket hordozna, mint Amerika.

Egyetérthetünk a könyv fülszövegével abban, hogy Észak- és Latin-Amerika együttes inter- (vagy inkább multi-) diszciplináris bemutatása inspiráló és megtermékenyítő a legkülönbözőbb társadalom- és gazdaságtudományokat művelők számára.

Ajánlom tehát ezt a kötetet az intellektuális kalandokra vágyóknak, akik nem félnek új, kutatási területüktől talán távoli témákról olvasni. Különösen, mivel a kötet nyelvezete gördülékeny, a gondolatok még a nehezebb témák esetében is világosak, és kilencoldalas tárgy- és névmutató is segíti az olvasót. Hogy azonban e rövid recenzió ne maradjon jobbitó szándékú kritika nélkül, meg kell jegyezmem, hogy néhol érződik a szakmai bennfentesség, ami miatt alapfogalmakat (például „luzo-brazil”), intézményeket (például Emberi jogok amerikai egyezménye), betűszavakat (például TTIP) nem vagy csak késve, jóval első említésük után magyaráznak meg vagy helyeznek el időben egyes szerzők, holott éppen a tanulmányok rendkívül széles tudományági spektruma miatt valószínűsíthető, hogy az olvasó nem jártas a feldolgozott témák többségében, s egy-egy lábjegyzet nagyban segíthette volna az eligazodást. Kis szerkesztéssel talán sokat lehetett volna lendíteni az ábrák olvashatóságán is. Mindezzel együtt is kitétek magukért a szerzők. Kár, hogy még a legegyszerűbb információkat sem tudjuk meg róluk, pedig igazán megérdemelték volna, hogy „A kötet szerzői” bevett címszó alatt egy-egy rövid életrajz vagy legalább a munkahelyüket, beosztásukat és e-mail-címüket megadó lábjegyzet jóvoltából kicsit közelebről is megismerhessük őket. Gondolataik értékéből azonban ez mit sem von le.

Hivatkozások

- CHANDLER, A. [2005]: *Inventing the Electronic Century: The Epic Story of the Consumer Electronics and Computer Industries*. Harvard University Press, Cambridge, MA–London, <https://doi.org/10.4159/9780674029392-fm>.
- COLLINSON, S. [2020]: What Trump really gets from his China deal. CNN, január 16. <https://edition.cnn.com/2020/01/15/world/meanwhile-in-america-january-15-china-trade-intl/index.html>.
- ELMER, K. [2019]: China, Russia set to double trade to US\$200 billion by 2024 with help of soybeans. South China Morning Post, szeptember 18. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3027932/china-russia-set-double-trade-us200-billion-2024-help-soybeans>.
- LECHNER, N. [1977]: La crisis del Estado en America Latina. *Revista Mexicana de Sociología*, Vol. 2. 398. o.
- TOH, M. [2020]: China just agreed to buy \$200 billion worth of US products. CNN, január 16. <https://edition.cnn.com/2020/01/16/business/us-china-phase-1-trade-deal-details/index.html>.
- WALLERSTEIN, I. [2010]: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány*, Budapest.

Artner Annamária